

3-1-2534

การโยกแนวคิดการพัฒนาเข้ากับการเพิ่มทางประชากร

เกื้อ วงศ์ภูษิน

ชัยราราลัย วงศ์ภูษิน

Follow this and additional works at: <https://digital.car.chula.ac.th/jdm>

Part of the [Demography, Population, and Ecology Commons](#)

This Article is brought to you for free and open access by the Chulalongkorn Journal Online (CUJO) at Chula Digital Collections. It has been accepted for inclusion in Journal of Demography by an authorized editor of Chula Digital Collections. For more information, please contact ChulaDC@car.chula.ac.th.

การโยกแนวความคิดการพัฒนา เข้ากับการ เพิ่มทางประชากร

ดร. เกื้อ วงศ์บุญสิน *

พัชรารัตน์ วงศ์บุญสิน **

"การพัฒนาเศรษฐกิจ เป็นปัจจัยหลักในการแก้ปัญหาประชากรและปัญหาต่างๆที่เกี่ยวข้อง... ความพยายามต่างๆทั้งในระดับปกติและระหว่างประเทศควรถูกให้ความสำคัญอันดับแรกแก่โครงการต่างๆ ที่ได้รวมประชากรเข้าไว้กับการพัฒนา" (Second World Population Plan of Action Mexico City, 1984)

ในอดีตนั้นการศึกษาทางประชากรกับการพัฒนาเป็นศาสตร์ที่ไม่เกี่ยวข้องกัน จนกระทั่งกลางทศวรรษที่ 1970 เมื่อนักเศรษฐศาสตร์หลายท่านเริ่มให้ความสนใจมากขึ้นต่อความสัมพันธ์ระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจและการเพิ่มทางประชากร นับเป็นพัฒนาการขั้นสำคัญของวงการวิชาการ คำว่า "ประชากรและการพัฒนา" เริ่มปรากฏเป็นหัวข้อการประชุมระหว่างประเทศ และมีความสำคัญมากขึ้นเป็นลำดับ แนวคิด ตำรา รายงานทางวิชาการ ตลอดจนงานวิเคราะห์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างประชากรกับการพัฒนาได้ทวีจำนวนขึ้น ทั้งในเชิงที่สนับสนุนและโต้แย้งกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านผลกระทบต่อกัน ประเด็นปัญหาที่ได้รับความสนใจและถกเถียงกันมากได้แก่ การพัฒนาเศรษฐกิจช่วยเร่งหรือชะลอการเพิ่มทางประชากร หรือเป็นไปในทางกลับกัน ความสัมพันธ์นั้นอยู่ที่ใด มากหรือน้อยเพียงใด และเป็นไปในทิศทางใด

ประเด็นดังกล่าวเป็นใจความสำคัญของบทความนี้ กล่าวคือ เป็นการเปรียบเทียบแนวคิดของนักวิชาการต่างๆ ที่ศึกษาเกี่ยวกับ "ประชากรกับการพัฒนา"

ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงประชากร

(Theory of Demographic Transition)

ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงประชากรพัฒนาขึ้นเมื่อกลางทศวรรษที่ 1940 มีตำราทางวิชาการปรากฏมากมายตั้งแต่นั้นมา จนกระทั่งทศวรรษที่ 1970 แนวคิดดั้งเดิมเกี่ยวกับทฤษฎีนี้ได้เบี่ยงเบนออกไปในแง่ของความสัมพันธ์ระหว่างพัฒนาการทาง เศรษฐกิจกับการเพิ่มทางประชากร และถือเป็นแนวคิดหลักที่สำคัญแนวคิดหนึ่ง เกี่ยวกับบทบาท

* รองศาสตราจารย์ สถาบันประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

** นักวิจัย สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

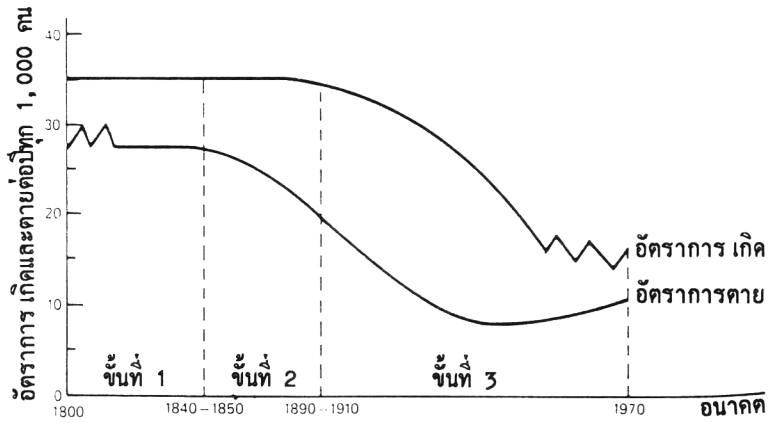
ของการพัฒนา เศรษฐกิจที่มีต่อการลดภาวะเจริญพันธุ์ ซึ่งเป็นไปในลักษณะที่แนวคิดด้านการสร้างความทันสมัยครอบงำแนวคิดด้านการพัฒนา

เมื่อก้าวถึงทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงประชากร ลักษณะที่พบโดยทั่วไปคือ การพยายามอธิบายว่าทำไมประเทศที่พัฒนาแล้วในปัจจุบันจึงมักมีลักษณะในทำนองเดียวกัน คือ การผ่านขั้นตอนการเปลี่ยนแปลงทางประชากร 3 ขั้นตอนเหมือนกัน (ดูภาพที่ 1) เริ่มจากช่วงเวลาบั้นปลายศตวรรษก่อนที่เศรษฐกิจจะก้าวเข้าสู่ความทันสมัย ซึ่งในช่วงดังกล่าวนั้นพบว่า การเพิ่มทางประชากรมีลักษณะคงที่หรือเพิ่มช้ามาก เนื่องจากดุลยภาพระหว่างอัตราการเกิดในระดับสูงและอัตราการตายที่อยู่ในระดับสูงเช่นกัน สถานการณ์ในช่วงดังกล่าวเรียกว่าขั้นที่ 1 จากนั้นได้ก้าวเข้าสู่ขั้นที่ 2 เมื่อดุลยภาพของอัตราการเกิดและการตายเริ่มเปลี่ยนแปลง และส่งผลให้การเพิ่มทางประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ความทันสมัย (modernization) ซึ่งควบคู่ไปด้วยกับวิธีการที่ดีขึ้นทางด้านสาธารณสุข โภชนาการที่ดีขึ้น การมีรายได้สูงขึ้น เป็นต้น ได้ส่งผลให้อัตราการตายลดลง ในขณะที่ทำให้อายุขัยโดยเฉลี่ย (life expectancy) สูงขึ้นจาก 40 ปี เป็น 60 ปี อย่างไรก็ตามอัตราการตายที่ลดลงนี้ไม่ได้เกิดควบคู่ไปในทันทีกับการลดอัตราการเกิด ลักษณะของการที่การเกิดมีอัตราสูงและอัตราการตายต่ำนี้ ทำให้ประชากรขยายตัวอย่างรวดเร็วมากเมื่อเปรียบเทียบกับช่วงก่อน ขั้นที่ 2 นี้จึงถือเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงประชากร (เปลี่ยนแปลงจากการที่ประชากรมีอัตราการเพิ่มคงที่หรืออย่างช้าๆ สู่การเพิ่มอย่างรวดเร็ว และจะลดลงในเวลาต่อมา) สำหรับขั้นที่ 3 นั้นเริ่มเมื่อพลังและอิทธิพลของความทันสมัยและพัฒนาการทางเศรษฐกิจทำให้ภาวะการเจริญพันธุ์ลดลง โอกาสของสถานการณ์ในขั้นที่ 3 นี้ จะบังเกิดได้ สมาชิกของกลุ่มประชากรแต่ละคนเริ่มคุมกำเนิดอย่างตั้งใจ ในที่สุดอัตราการเกิดที่ลดลงได้เข้าสู่ดุลยภาพกับอัตราการตายที่อยู่ในระดับต่ำ เป็นผลให้ประชากรมีอัตราการเพิ่มต่ำมากหรือไม่เพิ่มเลย

แนวคิดหลักของทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงประชากรนี้คือ ภาวะเจริญพันธุ์ลดลงหลังจากที่อัตราการตายได้ลดลงแล้ว และสภาพการณ์ดังกล่าวจะไม่เกิดขึ้นจนกระทั่งการดำเนินการตลอดจนสถาบันต่างๆทาง เศรษฐกิจและสังคมแบบหัวเก่าซึ่งสนับสนุนให้มีภาวะเจริญพันธุ์ในอัตราสูงได้สลายตัวลง เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงที่ความทันสมัยเป็นตัวนำ มา ซึ่งความทันสมัยที่วางนี้ส่งเสริมการลดภาวะเจริญพันธุ์ถึงระดับที่ได้คู่กับภาวะการตาย กระบวนการสร้างความทันสมัยนี้เป็นอันเดียวกับที่ได้ทำให้อัตราการตายลดลง และมักถือกันว่าเป็นสิ่งเดียวกับการพัฒนาความเป็นอุตสาหกรรม (industrialization) และความเป็นเมือง (urbanization)

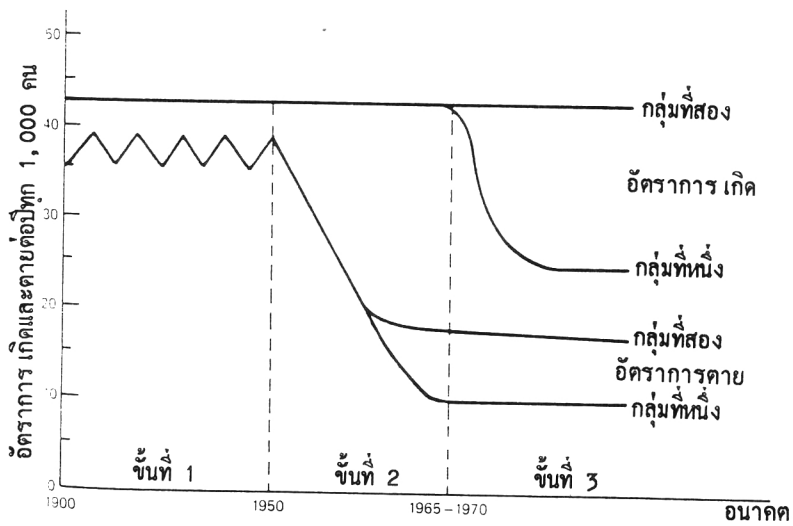
จุดอ่อนของทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงประชากรที่สัมพันธ์กับการพัฒนาที่สำคัญคือ ประเด็นการพิจารณา "จุดเปลี่ยน" หรือระดับของการพัฒนาว่าควรจะอยู่ในระดับใดเมื่อภาวะการตายและภาวะเจริญพันธุ์เริ่มลดลง (threshold of modernization) (Coale, 1975) และในเรื่องการตอบคำถามว่าการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้เกิดขึ้นอย่างไรเพื่อใคร เมื่อใด มากน้อยเพียงใด นานเท่าใด และอะไรที่เปลี่ยนแปลงไปบ้าง ตลอดจนผลการวิจัยทางประวัติศาสตร์ในระยะต่อมาเกี่ยวกับการเจริญพันธุ์และการตายในยุโรปช่วงศตวรรษที่ 19 ดังที่ปรากฏในผลงานของกลุ่ม Princeton (Coale, 1975, 1976; Coale and Watkins, 1986) ทำให้เกิดแนวเบี่ยงเบนแก่ทฤษฎีดังกล่าว

ผลการวิจัยของกลุ่ม Princeton พบว่าระดับภาวะเจริญพันธุ์ในยุโรปก่อนที่จะเกิดการเปลี่ยนแปลงทางประชากรนั้นมีความแตกต่างกันมากทั้งระหว่างประเทศหนึ่งๆ และโดยการเปรียบเทียบระดับภูมิภาคย่อย นอกจากนี้เงื่อนไขแห่งพัฒนาการที่เกี่ยวข้องจริง ๆ กับภาวะเจริญพันธุ์ที่ลดลงนั้นก็มีหลากหลายรูปแบบ ทั้งนี้ Freedman (1979) ได้ระบุว่าในกรณีของยุโรปนั้น ปัจจัยทางสังคมอันได้แก่วัฒนธรรมและภาษามีความเกี่ยวข้องกับการลดภาวะเจริญพันธุ์มากกว่าที่จะเป็นปัจจัยเกี่ยวกับความทันสมัย ดังที่ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงประชากรได้เสนอไว้

ภาพที่ 1 การเปลี่ยนแปลงประชากรในยุโรปตะวันตก

ที่มา: Todaro (1985) p. 202.

ภาพที่ 2 ภาวะแรกเริ่มของการเปลี่ยนแปลงประชากรในประเทศโลกที่สาม

ที่มา: คำนำจาก **The Growth of World Population**, National Academy of Sciences Publication 1091 (Washington, D.C.: National Academy of Sciences, 1963). p.15 อ้างใน Todaro (1985) p.203.

สิ่งที่ถือได้ว่าเป็นแนวคิดต้นตำรับในฐานะเงื่อนไขสู่การลดภาวะเจริญพันธุ์ และพอจะสรุปกว้างๆ ได้ว่ามี 3 ประการกว้างๆ คือ (Coale 1975: 352-353)

1. คู่สมรสต้องคิดทบทวนและชั่งผลดีผลเสียของทางเลือกต่างๆ ก่อนที่จะทำการตัดสินใจว่าจะมีบุตรหรือไม่ ทั้งนี้ความคิดต้องสอดคล้องกับการปฏิบัติด้วย
2. คู่สมรสแต่ละคู่ต้องเล็งเห็นข้อได้เปรียบของการลดภาวะเจริญพันธุ์ เมื่อพิจารณาถึงสภาพความเป็นไปรอบตัวทางด้านเศรษฐกิจและสังคม
3. ต้องมีเทคนิควิธีลดภาวะเจริญพันธุ์อย่างมีประสิทธิภาพ ต้องรู้เกี่ยวกับกระบวนการที่จะป้องกันควบคุมการกำเนิดบุตรได้จริง คู่สมรสต้องสื่อความเข้าใจซึ่งกันและกันอย่างเพียงพอ และต้องมีความมุ่งมั่นทั้งสองฝ่ายในการที่จะใช้วิธีการนั้นๆ ให้ประสบผลสำเร็จ

ข้อเสนอเรื่องเงื่อนไขดังกล่าว ได้รับการยืนยันจากงานศึกษาของ Teitelbaum (1975) ในกรณีของยุโรปที่มีพัฒนาการทางเศรษฐกิจในระดับสูง อย่างไรก็ตามในบางส่วนของชนบทในฝรั่งเศสและฮังการีกลับแสดงให้เห็นว่าเงื่อนไขทั้งสามนั้นปรากฏได้ในกรณีที่เศรษฐกิจมีการพัฒนาการเพียงเล็กน้อย ดังนั้นประเด็นเกี่ยวกับจุดเปลี่ยนของการพัฒนา "Threshold" จึงยังไม่ได้รับคำตอบ

ที่ยังไปกว่านั้นคือ ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงประชากรอธิบายไม่ได้ว่าทำไมในบางกรณีความทันสมัยจึงกลับทำให้ภาวะเจริญพันธุ์สูงขึ้น Nag (1980 : 579) ได้ยกตัวอย่างกรณีที่มีการเลี้ยงบุตรด้วยน้ำนมมารดาในระดับต่ำและมีการงดเว้นการร่วมเพศหลังคลอด (Postpartum abstinence) น้อย ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาความเป็นเมือง (urbanization) และการที่การศึกษาได้ขยายตัวออกไป หากไม่มีการใช้วิธีการคุมกำเนิดที่ทันสมัยอย่างกว้างขวางแล้ว สภาพการณ์ที่มีการเลี้ยงบุตรด้วยน้ำนมมารดาในระดับต่ำ ตลอดจนการงดเว้นการร่วมเพศหลังคลอดในระดับต่ำเช่นกันดังกล่าว ทำให้ช่วงห่างระหว่างบุตรแต่ละคนสั้นลง (shorter birth intervals) และภาวะเจริญพันธุ์มีอัตราสูงขึ้น

ข้อจำกัดของทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงประชากรยิ่งปรากฏเด่นชัด เมื่อนำมาใช้ศึกษากรณีของประเทศที่กำลังพัฒนา ภาพที่ 2 แสดงให้เห็นว่าประวัติศาสตร์การเปลี่ยนแปลงทางประชากรของประเทศในโลกที่สามนั้นต่างจากของยุโรปตะวันตก และมีสองรูปแบบด้วยกัน

อัตราการเกิดในประเทศด้อยพัฒนาส่วนใหญ่ในปัจจุบันมีระดับสูงกว่าในยุโรปตะวันตกช่วงก่อนอุตสาหกรรมมากนัก ทั้งนี้เนื่องจากสตรีมักสมรสตั้งแต่อายุยังน้อย จึงมีจำนวนครอบครัวมากกว่าและระยะเวลาสำหรับการมีบุตรจึงยาวนานกว่า ประเทศในโลกที่สามเข้าสู่ขั้นที่ 2 ของการเปลี่ยนแปลงประชากรตั้งแต่ทศวรรษที่ 1940 และมีจำนวนประเทศในโลกที่สามที่เข้าสู่ขั้นที่ 2 ของการเปลี่ยนแปลงทางประชากรมากประเทศขึ้น ในระหว่างทศวรรษที่ 1950 และ 1960 การนำเข้าเทคนิควิธีการทางการแพทย์สมัยใหม่และการสาธารณสุขจากประเทศที่พัฒนาแล้ว ทำให้อัตราการตายในประเทศเหล่านี้ลดลงอย่างรวดเร็วเมื่อเปรียบเทียบกับยุโรปในทศวรรษที่ 19

ในขั้นที่ 3 ของการเปลี่ยนแปลงประชากร พบว่ามีสองกลุ่มใหญ่คือ กลุ่มแรกมีวิธีการควบคุมการตายที่ทันสมัยควบคู่ไปกับการยกระดับการครองชีพอย่างรวดเร็วและกระจายตัวอย่างกว้างขวาง เป็นผลให้อัตราการตายลดลงถึง 10 ต่อ 1,000 ทำให้อัตราเพิ่มของประชากรโดยทั่วไปลดลงอย่างรวดเร็ว ประเทศในกลุ่มนี้ได้แก่ ใต้หวัน เกาหลีใต้ คอสตาริกา จีน คิวบา และศรีลังกา ประเทศในกลุ่มนี้ได้ขยายตัวเพิ่มขึ้นในปลายทศวรรษที่ 1970 ประเทศที่เพิ่มเข้ามาได้แก่ โคลัมเบีย อินโดนีเซีย สาธารณรัฐโดมินิกัน ไทย มาเลเซีย และฟิลิปปินส์

กลุ่มที่สอง ปรากฏในประเทศในโลกที่สามส่วนใหญ่ ในกลุ่มนี้พบว่าหลังจากที่อัตราการตายได้ลดระดับอย่างรวดเร็วในช่วงแรกแล้ว ได้เข้าสู่ภาวะชะงักงัน ทั้งนี้ส่วนใหญ่แล้วเป็นเพราะการที่ความยากจนและมาตรฐาน

การครองชีพในระดับต่ำ ยังคงกระจายตัวอย่างกว้างขวาง ยิ่งกว่านั้นภาวะเจริญพันธุ์ที่ยังคงสูงอยู่อย่างต่อเนื่อง เนื่องจากการมีมาตรฐานการครองชีพในระดับต่ำนี้ได้ส่งผลให้อัตราการเพิ่มของประชากรโดยทั่วไปยังคงสูงอยู่ ถือได้ว่าประเทศเหล่านี้ยังอยู่ในขั้นที่ 2 ของการเปลี่ยนแปลงทางประชากร (demographic transition)

ปัญหาที่สำคัญคือ เมื่อไรและด้วยเงื่อนไขอะไรที่จะทำให้ประเทศในโลกที่สามมีภาวะเจริญพันธุ์ลดลง และประชากรขยายตัวช้าลง

ตามที่ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงประชากร ให้ความสำคัญแก่บทบาทของการสร้างความทันสมัยในการลดภาวะเจริญพันธุ์นั้น กรณีของประเทศในโลกที่สามพบว่าความคิดดังกล่าวโต้แย้งได้ Oechsli and Kirk (1975) ใช้ดัชนีวัดความทันสมัย 10 ตัว ในการศึกษาถึงภาวะการตายและภาวะเจริญพันธุ์ในประเทศในโลกที่สาม 25 ประเทศ (ละตินอเมริกาและแคริบเบียน) ได้แก่ระดับของการรู้หนังสือ อายุขัยโดยเฉลี่ย การเข้าเรียนในระดับประถมศึกษา แรงงานชายในภาคนอกการเกษตร ความเป็นเมือง จำนวนเตียงในโรงพยาบาล หนังสือพิมพ์ที่วางจำหน่าย โทรศัพท์ที่ได้รับการติดตั้ง การเข้าร่วมในระดับมัธยมศึกษา และ GDP จากการศึกษาดังกล่าวพบว่า ความทันสมัยมีความสัมพันธ์กับภาวะการตายในระดับหนึ่ง และอัตราเจริญพันธุ์มีแนวโน้มที่จะรักษาระดับอยู่ในอัตราสูงจนกระทั่งระดับของการพัฒนาสูงขึ้นถึงระดับหนึ่ง และมีแนวโน้มลดลงเมื่อระดับของการพัฒนาก้าวต่อไปเรื่อยๆ การศึกษาดังกล่าวไม่อาจยืนยันได้ว่า การพัฒนานั้นทำให้อัตราการตายและภาวะเจริญพันธุ์ลดลง

Teitelbaum (1975) ได้ชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างประเทศในโลกที่สามและยุโรปในศตวรรษที่ 19 เกี่ยวกับตัวแปรทางเศรษฐกิจ สังคม และประชากร ซึ่งทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงประชากรยึดถืออยู่ ความแตกต่างดังกล่าวอาจสรุปได้ดังนี้คือ

1) ในประเทศยุโรปนั้นภาวะการตายลดลงเป็นลำดับ และมักโยงเข้าได้กับพัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้น ในขณะที่ประเทศในโลกที่สามนั้นมีภาวะการตายที่ลดลงอย่างรวดเร็ว ซึ่งเป็นผลของการใช้เทคโนโลยีทางการแพทย์สมัยใหม่ที่แพร่หลายมาจากประเทศที่พัฒนาแล้ว จึงนับได้ว่าภาวะการลดภาวะการตายดังกล่าวมีส่วนเกี่ยวข้องกับอัตราและระดับของการพัฒนาเพียงเล็กน้อยเท่านั้น

2) ระดับภาวะเจริญพันธุ์ของประเทศในโลกที่สามในช่วงของการเปลี่ยนแปลงทางประชากร ส่วนใหญ่สูงกว่าประเทศยุโรปในศตวรรษที่ 19 อยู่มาก

3) ประเทศยุโรปในศตวรรษที่ 19 สามารถลดทอนผลเสียที่เกิดจากการเพิ่มอย่างรวดเร็วของประชากรด้วยการย้ายถิ่นขนานใหญ่สู่อเมริกาและส่วนอื่นรอบโลก ซึ่งประเทศในโลกที่สามในปัจจุบันไม่อาจทำได้ขนาดนั้น

4) ความแตกต่างเหล่านี้ส่งผลต่อกัน และผลจากความแตกต่างเหล่านี้ทำให้อัตราการเพิ่มของประชากรและแรงเหวี่ยงของการเพิ่มประชากรในอนาคต (the momentum for further growth) อันเป็นผลมาจากอัตราเพิ่มประชากรที่สูงดังกล่าวของประเทศในโลกที่สามจึงสูงกว่าประเทศยุโรปมากนัก

อุปสรรคที่เกิดจากจำนวนประชากรที่มีขนาดใหญ่ของประเทศในโลกที่สามเช่นนี้ เป็นตัวขัดขวางการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนการลดภาวะเจริญพันธุ์ ซึ่งทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงประชากรเชื่อว่าจะลดลงได้ด้วยการพัฒนาดังกล่าว

ในประเด็นเดียวกับความเกี่ยวข้องกับระหว่างพัฒนาการกับภาวะเจริญพันธุ์นี้ Caldwell (1976) เชื่อว่า "การทำตัวตามแบบตะวันตก" (Westernization) ต่างหากที่ทำให้ภาวะเจริญพันธุ์ลดลง หากใช้ "การสร้าง ความทันสมัย" หรือ "ความเป็นเมือง" ไม่ และสิ่งสำคัญคือลักษณะของการมีครอบครัวเดี่ยวและค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นในการเลี้ยงดูบุตรแต่ละคน เขากล่าวว่า การลดภาวะเจริญพันธุ์ในประเทศในโลกที่สามนั้นไม่ได้ขึ้นอยู่กับกระบวนการกระจายของความเป็นอุตสาหกรรมหรืออัตราพัฒนาการทางเศรษฐกิจแต่อย่างใด ทว่าการลดภาวะเจริญพันธุ์นั้นน่าจะ

เกิดก่อนการพัฒนาอุตสาหกรรมและเป็นตัวช่วยทำให้การพัฒนาดังกล่าวเกิดขึ้นได้ ซึ่งถือได้ว่าขัดแย้งกับต้นตำรับทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงประชากรที่เชื่อว่าการพัฒนานำมาซึ่งการลดภาวะเจริญพันธุ์

ข้อคิดของ Caldwell นี้บ่งชี้ว่าน่าเชื่อถือและมีหลักฐานที่ยืนยันได้ กระนั้นก็ตามแนวคิดดังกล่าวยังมีจุดอ่อนในด้านจุดเปลี่ยน (threshold) เช่นเดียวกับแนวคิดที่นำเอาความทันสมัยเข้ามาอธิบายตามที่ได้อธิบายมาแล้ว นอกจากนี้หลักฐานที่สามารถโต้แย้งกับแนวคิดดังกล่าวยังปรากฏอยู่ เช่น ประเทศไต้หวันซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงทางประชากรแล้ว แต่ลักษณะของครอบครัวแบบดั้งเดิมของจีนก็ยังคงอยู่

ที่กล่าวมาข้างต้นเป็นเพียงส่วนหนึ่งของงานศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างประชากรกับการพัฒนา ซึ่งแสดงให้เห็นว่าแนวคิดของทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงประชากรที่เชื่อว่าการพัฒนาในแง่ของความทันสมัย การสร้างความเป็นอุตสาหกรรม และความเป็เมืองจะทำให้ภาวะเจริญพันธุ์ในโลกที่สามลดลง เช่นเดียวกับในโลกตะวันตกนั้นไม่จริงเสมอไป

การเพิ่มทางประชากรกับการพัฒนาแนวอื่น

บราซิลและเวเนซุเอลาเป็นประเทศที่มีอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจสูง (ร้อยละ 3.7 และร้อยละ 2.7 โดยเฉลี่ยระหว่างปี 1950 ถึง 1975) แต่มีการกระจายรายได้ในระดับต่ำและมีภาวะเจริญพันธุ์ในระดับสูง (Morawetz, 1977) นี้ เป็นตัวอย่างหนึ่งที่ทำให้การใช้ระดับของ GNP เป็นตัววัดความสำเร็จของการพัฒนาของประเทศนั้นได้เลื่อมความนิยมนลง นอกจากนี้ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น แนวคิดหลักของทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงประชากรที่ทำให้การพัฒนาเศรษฐกิจ เป็นเงื่อนไขเดียวสู่การลดภาวะเจริญพันธุ์นั้น มีข้อโต้แย้งได้มากมาย

ปัญหาที่โยงเข้ามาในจุดนี้คือความสัมพันธ์ระหว่างการเพิ่มทางประชากรกับความยากจน อันที่จริงแล้วทั้งสองมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดและส่งผลซึ่งกันและกัน แต่ทั้งสองอาจไม่ใช่ตัวกำหนดที่จำเป็นหรือผลลัพธ์ของกันและกัน (Birdsall, 1980) การที่จะสรุปว่าภาวะเจริญพันธุ์สูงๆเป็นสาเหตุของความยากจนหรือการลดภาวะเจริญพันธุ์จะมีผลโดยตรงต่อการบรรเทาความยากจนนั้นอาจจะง่ายเกินไป Rodgers (1984) ได้ศึกษางานวิจัยหลายเรื่องเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของสองสิ่งนี้ในประเทศที่กำลังพัฒนา และสรุปว่า (1984: 169) ภาวะเจริญพันธุ์สูงๆ และอัตราการเพิ่มทางประชากรในระดับสูงสามารถทำให้ความยากจนทวีความรุนแรงขึ้นได้ แต่ผลกระทบดังกล่าวมีตั้งแต่ศูนย์หรือเพียง เล็กน้อยไปจนถึงขั้นที่มีผลกระทบมาก

แนวคิดด้านความต้องการพื้นฐานและแนวคิดการกระจายการพัฒนาให้เท่าเทียมกัน (equity oriented perspectives) ไม่ได้มองความยากจนในแง่ของรายได้โดยเฉพาะ หากแต่เน้นในแง่ความยากจนหรือการขาดแคลนในสิ่งที่เป็นปัจจัยพื้นฐานของการดำรงชีวิต ได้แก่ โภชนาการ การอนามัย การศึกษา และที่อยู่อาศัย โดยเชื่อว่าปัจจัยเหล่านี้จะบรรลุได้ด้วยการเพิ่มการจ้างงานและรายได้ การเพิ่มบริการประชาชน และการที่ประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศเท่านั้น สิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยที่ เชื่อกันว่าเป็นตัวกำหนดที่สำคัญที่สุดของภาวะเจริญพันธุ์ แม้แนวคิดในแนวนี้ไม่ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงทางประชากรหรือภาวะเจริญพันธุ์อย่างเด่นชัด แต่ความเกี่ยวเนื่องต่อกันระหว่างสิ่งที่อยู่ในแนวคิดนี้กับตัวกำหนดสำคัญของภาวะเจริญพันธุ์ ทำให้เกิดนัยที่ว่าน่าจะมีการโยงอย่างเป็นระบบระหว่างการเปลี่ยนแปลงทางประชากรกับแนวคิดด้านการพัฒนานี้ นอกจากนี้ข้อโต้แย้งที่มีอยู่ ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงประชากรข้างต้นที่ว่าเงื่อนไขสำคัญของการเปลี่ยนแปลงประชากรมิใช่การขยายตัวทางเศรษฐกิจ เพียงอย่างเดียว หากแต่ยุทธวิธีในการพัฒนาประเทศที่ส่งผลประโยชน์ถึงคนจนน่าจะมีความสำคัญมากด้วย จึงปรากฏเป็นแนวโน้มที่สำคัญในภายหลังที่มีผู้สนใจศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภาวะเจริญพันธุ์กับปัจจัยต่างๆที่ไม่เกี่ยวกับ GNP

Ohlin (1978) กล่าวว่า การลดภาวะเจริญพันธุ์ในประเทศในโลกที่สามจะเพิ่มขึ้นหรือชะลอตัวลงตามความสำเร็จที่ความต้องการพื้นฐานได้รับการตอบสนอง ศรีลังกาและจีนมักเป็นตัวอย่างที่ได้รับการหยิบยกขึ้นมายืนยันถึงการลดภาวะเจริญพันธุ์ในประเทศที่ประชาชนส่วนใหญ่อาจอยู่ในชนบท และมีการเปลี่ยนแปลงต่างๆเป็นไปตามเป้าหมายของ equity-oriented ลักษณะร่วมของพัฒนาการที่พบในประเทศเหล่านี้ (Freedman, 1979) ได้แก่

1) การมีสุขภาพดีขึ้น และการมีอายุขัยโดยเฉลี่ยที่สูงขึ้น จากสภาพดังกล่าวความจำเป็นในการมีบุตรไว้มากๆเพื่อการสูญเสียจึงลดลง

2) การที่ระดับการศึกษาของทั้ง เด็กชายและเด็กหญิงโดยเฉลี่ยมีระดับสูงขึ้น และมีแนวโน้มของลักษณะที่เด็กที่มีการศึกษาดีจำนวนน้อยจะสร้างความพึงพอใจให้ผู้ปกครองได้มากกว่าการมีเด็กจำนวนมากแต่ต้องการศึกษา

3) คนจนส่วนใหญ่ได้รับสวัสดิการทางสังคมอย่างน้อยในระดับต่ำ

4) การคมนาคมสื่อสารช่วยแพร่ข่าวสาร บริการ และสินค้าต่างๆซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอื่นๆต่อไป

งานศึกษาของ World Bank ในปี 1976 และ 1977 เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างนโยบายความต้องการพื้นฐานและการเพิ่มทางประชากรในประเทศที่พัฒนาแล้วและประเทศโลกที่สามรวม 87 ประเทศ (Morowitz, 1978) พบว่า

1) นโยบายความต้องการพื้นฐานที่มุ่งทำให้ประชาชนกลุ่มที่ยากจนที่สุดมีสุขภาพดีขึ้น และภาวะโภชนาการดีขึ้นน่าจะทำให้อัตราการตายของทารกและบุคคลทั่วไปลดลง

2) นโยบายความต้องการพื้นฐานทำให้มีการกระจายรายได้อย่างทั่วถึงมาก ตลอดจนเพิ่มรายได้ต่อหัวของประชากร ซึ่งเป็นสิ่งที่จะช่วยให้ภาวะเจริญพันธุ์และภาวะการตายลดลงได้ในที่สุด

3) มีหลักฐานพอปรากฏอยู่บ้างว่าอัตราการตายของทารกที่ลดลง และการมีระดับการศึกษาของประชากรโดยเฉลี่ยสูงขึ้น มีปฏิสัมพันธ์กันและทำให้ภาวะเจริญพันธุ์ลดลง แต่ข้อมูลที่ได้ไม่อาจประมาณความสำคัญของปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวได้อย่างแน่ชัดนัก

4) กว่าอัตราการตายที่ลดลงและการมีการศึกษาเพิ่มขึ้นจะส่งผลต่ออัตราเจริญพันธุ์นั้นต้องใช้เวลา แต่ข้อมูลที่ได้ไม่อาจระบุได้เต็มที่ถึงตัวกำหนดระยะเวลาที่นานนั้นได้

การศึกษาถึง เงื่อนไขหรือตัวกำหนดภาวะเจริญพันธุ์ในลักษณะข้างต้นนี้ นับว่ามีประโยชน์ในแง่ของการเปิดแนวการวิเคราะห์ให้กว้างขึ้น อย่างไรก็ตามการศึกษาในแนวนี้อาจไม่อาจให้คำตอบที่แน่นอนถึง เงื่อนไขหรือตัวกำหนดดังกล่าวได้ จุดอ่อนที่พบคือ ยังบอกไม่ได้ว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้นจะต้องถึงระดับใดจึงจะเพียงพอที่จะโน้มน้าวให้เกิดการลดภาวะเจริญพันธุ์ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นหลายอย่างผสมกันอาจเพียงพอที่จะก่อให้เกิดภาวะการโน้มน้าวดังกล่าวได้ (Freedman, 1979) นอกจากนี้ปัญหาที่ยังเป็นที่ขบคิดกันอยู่คือ นโยบายความต้องการพื้นฐานและ equity-oriented จะทำให้ภาวะเจริญพันธุ์ลดลงได้รวดเร็วเพียงใด

สรุป

นโยบายการพัฒนาซึ่งมุ่งแก้ปัญหาหรือลดความยากจน และนโยบายประชากรซึ่งมุ่งลดภาวะเจริญพันธุ์ควรดำเนินไปควบคู่กัน

ทฤษฎี แนวคิด และงานศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาและการเพิ่มทางประชากรมีทั้งลักษณะที่สนับสนุน และโต้แย้งกัน แต่สิ่งที่ซ่อนอยู่ในความสนับสนุนหรือโต้แย้งกันดังกล่าวคือ การยืนยันในความสำคัญของความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งสอง นับเป็นการยากที่จะระบุหนทางที่เด่นชัดเฉพาะตัวในการลดภาวะเจริญพันธุ์ เพราะมีหลายสิ่งหลายอย่างที่เกี่ยวข้องกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคม การสะสมทุนมนุษย์ การกระจายสินทรัพย์ ความสัมพันธ์ทางการค้า ล้วนส่งผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างการขยายตัวทางเศรษฐกิจและความยากจน ปัจจัยหลายอย่างที่เกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านี้มีความสัมพันธ์ต่อการลดภาวะเจริญพันธุ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษา รายได้ การมีที่ทำกิน และยิ่งถ้าประชาชนมีสุขภาพดี อัตราการตายของทารกอยู่ในระดับต่ำ มีแรงงานที่มีคุณภาพ และสตรีมีสถานะดีขึ้นแล้ว สิ่งที่เป็นตัวกำหนดให้ระดับภาวะเจริญพันธุ์ยังคงสูงอยู่ ตลอดจนระดับของความยากจนย่อมได้รับการควบคุม

การวางแผนการพัฒนาให้ครอบคลุมในวงกว้างอาจสามารถอำนวยความสะดวกให้ภาวะเจริญพันธุ์ลดลงได้ แต่เป้าหมายดังกล่าวอาจไม่ใช่เงื่อนไขที่เพียงพอในตัวของมันเองที่จะทำให้ภาวะเจริญพันธุ์ลดลงได้ในระยะสั้น Coale (1978-1979) กล่าวว่ายังมีความไม่แน่นอนหลายประการ ที่ทำให้การอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างภาวะเจริญพันธุ์ และสิ่งที่เป็นตัวกำหนดภาวะดังกล่าวมีความคลุมเครือ ปัญหาที่ยังตอบกันไม่ได้เกี่ยวกับระยะเวลาระหว่างการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับระดับของภาวะเจริญพันธุ์และสิ่งที่เป็นตัวกำหนดที่ทำให้ภาวะเจริญพันธุ์ดังกล่าวลดลง

เป็นสิ่งที่ไม่อาจมั่นใจได้ว่าการพัฒนาคือเงื่อนไขที่สำคัญที่สุดของการลดภาวะเจริญพันธุ์ อย่างไรก็ตาม อาจจะกล่าวได้ว่าการพัฒนาจะเป็นไปได้ง่ายขึ้นหากภาวะเจริญพันธุ์ลดลง โดยเฉพาะในประเทศโลกที่สาม ซึ่งเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญอันดับแรกของการปรับปรุงมาตรการทางด้านนโยบายต่างๆ เพื่อมุ่งลดภาวะเจริญพันธุ์ในระยะสั้น สิ่งที่ควรได้รับการพิจารณาปรับปรุงได้แก่ การรวมโครงการวางแผนครอบครัวเข้าไว้กับโครงการพัฒนาอื่นๆ เช่น ด้านสุขภาพ การพัฒนาชนบท และการศึกษา ซึ่งจะส่งผลให้การวางแผนครอบครัวประสบความสำเร็จยิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- Birdsall, Nancy (1980). *Population and Poverty in the Developing World*. World Bank Staff Working Papers No.404. Washington, D.C.: World Bank.
- Caldwell, John C. (1976). "Toward a Restatement of Demographic Transition Theory," *Population and Development Review*, 2, 321-366.
- Coale, Ansley J. (1975). *The Demographic Transition*. In United Nation, *The Population Debate: Dimensions and Perspectives*, Vol.1 (pp.347-355). New York: United Nations.

- Coale, Ansley J. (ed.) (1976). **Economic Factors in Population Growth.** New York: Halsted Press.
- _____ and Watkins, Susan Cotts (eds.) (1986). **The Decline of Fertility in Europe.** Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Freedman, Ronald (1979). **Theories of Fertility Decline: A Reappraisal.** In Philip M. Hauser (ed.), **World Population and Development: Challenges and Prospects** (pp. 63-79). Syracuse, New York: Syracuse University Press.
- Morawetz, David (1978). **Twenty-Five Years of Economic Development: 1950 to 1975.** Washington, D.C.: World Bank.
- Nag, Moni (1980). "How Modernization Can Also Increase Fertility," **Current Anthropology**, 21, 571-587.
- Oechsli, Frank W., and Kirk, Dudley (1975). "Modernization and the Demographic Transition in Latin America and the Caribbean." **Economic Development and Cultural Change**, 23, 391-419.
- Ohlin, Goran (1978). **Introduction: Some Implications of Rapid Population Growth for Social and Economic Planning.** In Robert Cassen and Margaret Wolfson (eds.), **Planning for Growing Population** (pp. 11-25). Paris: Organization for Economic Cooperation and Development.
- Rodgers, Gerry B. (1984). **Poverty and Population: Approaches and Evidence.** Geneva: International Labour Office.
- Teitelbaum, Michael S. (1975). "Relevance of Demographic Transition Theory for Developing Countries," **Science**, 188, 420-425.
- Todaro, Michael P. (1985). **Economic Development in the Third World.** New York: Alpine Press.